

*Кочокова А.А.***АРАЛ АЙЫЛДЫК АЙМАГЫНЫН АЙРЫМ ТОПОНИМДЕРИНИН
КЕЛИП ЧЫГУУ ТАРИХЫ ЖАНА ГЕОГРАФИЯСЫ***Кочокова А.А.***ИСТОРИЯ ВОЗНИКНОВЕНИЯ И ГЕОГРАФИЯ НЕКОТОРЫХ
ТОПОНИМОВ СЕЛЬСКОГО ОКРУГА АРАЛ***A.A. Kochokova***HISTORY AND GEOGRAPHY OF SOME TOPONYMS
OF THE RURAL DISTRICT OF ARAL**

УДК: 81.373.21(4/9)

Макалада Талас районунун түндүк чыгышында жайгашкан Арал айыл аймагынын географиялык абалы жана айрым топонимдеринин келип чыгуу тарыхы тууралуу баяндалган. Тегереги тоолор менен курчалган, ортосун сол өзөн Талас суусу чамынып өткөн Арал айылынын келип чыгуу тарыхы, кээ бир топонимдеринин маанисинин чечмелениши айылдын өсүп келе жаткан айылдын жаш тургундарына, жалпы эле Таластын тургундары үчүн кызыктуу маалымат боло алат. Бул изилдөөнүн жыйынтыктары айылдын ар бир жараны үчүн маанилүү жана кийинки урпактарга жер, суу аттары боюнча маалымат жеткирүүдө, мекен таануу сабагында мугалимдер колдонсо болот.

Негизги сөздөр: Арал, айылдык аймак, географиялык абал, топонимдер, тарых, маани, тоолор, суулар.

В статье рассмотрены географическое положение села Арал Таласского района и история возникновения некоторых топонимов. Село Арал окружено горами, по середине протекает река Талас. История возникновения села Арал, ее некоторые топонимы и их значения играют немаловажную роль не только для подрастающего поколения, но и для всех граждан этого региона. Результаты этого исследования будут интересны для каждого жителя этого села, информация о топонимах этой местности можно донести во время уроков краеведения в школах.

Ключевые слова: Арал, сельский регион, географическое положение, топонимы, история, значение, горы, реки.

The article deals with the geographical location of the village of Aral Talas district and the history of some place names. The village of Aral is surrounded by mountains, in the middle of the Talas river. The history of the village of Aral, some of its place names and their importance plays an important role not only for the younger generation, but also for all citizens of the region. The results of this study will be interesting for every resident of this village, information about the place names of this area can be conveyed during the lessons of local history in schools.

Key words: Aral, rural region, geographical location, place names, history, significance, mountains, rivers.

Изилдөөнүн *актуалдуулугу* – Талас облусунун Талас районуна караштуу Арал айылынын топонимдерин жакындан таанып билүү, аталган айылдын тургундарына, жалпы эле Талас элинин тургундары үчүн кызыктуу маалымат болгондугу менен байланыштуу. Ар бир айылдын жошоочулары анын ичинен окуучулары, өзүнүн кичи мекенинин географиялык абалын, топонимдеринин келип чыгуу тарыхын билиши керек.

1-сүрөт. Арал айылдык аймагы.

Арал айылынын географиялык абалы жана пайда болуу тарыхы.

Арал деп – кургактыктын бардык тарабы суу менен курчалган бөлүгү аталат. Арал айылы, тегереги тоолор менен курчалган, ортосун сол өзөн Талас суусу чамынып жарып өткөн, тоого, түздүккө жана токойго бай чөлкөм.

Арал айылы Талас районунун түндүк чыгышында жайгашкан. Райондун борбору Көк-Ой кыштагынан 55 чакырым чыгыш тарапта, Маймак темир жол бекетинен 150 чакырым алыста орун алган. Азыркы кезде Арал айылында 4672 адам жашайт, 813 түтүн,

138 дыйкан чарбасы бар. Арал кыштагы Талас шаарынан 45 чакырым, Тараз шаарынан 145 чакырым чыгыш тарапта жайгашкан. Айыл 1929-жылы негизделген. Негизинен жергиликтүүлөр мал чарбасы жана дыйканчылык менен алектенет. Айылда эки орто мектеп, дарыкана, клуб, 2 китепкана, турмуш-тиричилик комбинатынын бөлүмдөрү бар. Арал айылы тоолор менен курчалып, башка айылдардан өзүнчө жайгашкан.

Айылдын куруу тарыхы СССРдин түзүлүшүнө барып такалат. Ал иштер тоо этектеп жашап жүргөн жергиликтүү калкты түздүккө көчүрүп, кыдырата үй куруп, көчө түшүрүп, топтоштуруудан башталган.

Айылдын түштүгүнөн Каракол суусу өтөт. Айылдын эли отурукташып, бош жаткан жерлерди өздөштүрүү иштерин баштап, айылдын баш жагынан аягына чейин түндүгүнөн жасалма арык аркылуу чоң канал казышат. «Андаш» деп аталчу бул каналдан айылдын көпчүлүк бөлүгү сугат суусу менен камсыз болот да канал кайрадан Каракол суусуна кошулат. Бул аймакты төрт тарабынан суу курчап тургандыктан Арал деп атоону туура көрүшүп, Арал айыл өкмөтү деп аталып калган. Арал айылында эки чоң уруунун тукуму жашайт.

Айылдын тарыхы «Манас» эпосу менен да байланыштуу. Себеби, айылдын түндүк чыгышында Каныкей апанын булагы жана Манас желеси аттуу ыйык жерлер бар. Эпосто бул аймактар жыл бою көк, жашыл болуп, аба ырайы салкын болгондуктан Манас ата желе байлаган деп айтылат. Аталган айылдан таланттуу адамдар көп чыккан.

Мисалга алсак, искусство таануучу Сарман Асанбеков, жазуучулар Жакып Медетов, Медетбек Сейталиев, элдик дарыгер-илимпоз, санжырачы Үмөт молдо, «Кызыл Жылдыз» жана «Даңк» орденинин 1-2 даражадагы ковалери Авакан Шүкүралиев, кыргыз тилчи Касымбек Сейдакматов, кыргыз эл мугалими Бектур Исаковдор чыккан [3].

Арал айылы – Талды-Булак, Кара-Чоку, Терек, Сары-Булак, Үч-Эмчек, Кур-Таш айылдарынан куралган. 1929-жылы биринчи колхоз ушул аймакта уюшулган.

Арал айылындагы кээ бир топонимдерди изилдөө.

Топонимика – белгилүү бир жерге тиешелүү географиялык аталыштардын жыйындысы. Ал гректердин *“топос”* (орун, жер) жана *“онома”* же *“онома”* (ат) деген сөздөрүнөн алынып, жер аттары деген маанини берет.

Айрым топонимдер.

“Манастын желеси”

Убагында Арал айылынын чыгыш тарабында Манас баатырдын кошуну өргүп, катар-катар боз үй-

лөр көз жоосун алып, кыркалекей кулун байланган желелер жайгашкан, ошол көрүнүшү боюнча элдин эсинде *“Манастын желеси”* деп аталып калган [1].

Гидротопонимдер

“Каныкей-Булак”

Арал айылынын башында *“Манастын желесинин”* жанынан *“Каныкей-Булак”* орун алган. Бул булак жөнүндө улама кептер да айтылган. Манас согуштан жаракат алып, аны уккан Каныкей Манасты тосуп алып, баккан дейт айыктыруу үчүн ал дарттан. Жарат күчөгөндөн – күчөп, ошентип айкөлүнөн ажыраарын билген Каныкей өзүнчө ээндеп барып буркурап ыйлайт, ысык жаш беттин жууйт. Ошол жаш тамган жерден булкунуп булак атылып чыгат. Ушундан улам *“Каныкейдин-жашы”* же *“Каныкей-Булак”* деп айтылып калаган.

Арал айылындагы оронимдер

“Кур-Таш” тоосу

Тоонун аталып калуусунун себеби: аты айтылып тургандай эле *куру тааштардан* куралган тоо болгондугу үчүн *“Кур-Таш”* деп аталып калаган.

“Чаңды” тоосу

“Чаңды” тоосу айылдын күнгөй тарабынан орун алган. Бул тоо көпчүлүк учурда кургап, чаң басып турат. Ошол себептен *“Чаңды” тоосу* деп аталып калган.

“Орток” тоосу

Бул тоонун *“Орток” тоо* деп аталып калуусунун себеби, *Бекмолдо айыл аймагы* менен *Арал айылынын* ортосунан орун алганы үчүн *“Орток” тоо* деп аталат. Бул тоону эки айыл аймагы тең жайыт катары пайдаланышат [1].

Арал айылындагы антропотопонимдер

Антропотопоним – белгилүү бир инсандын атынан аталып коюлган географиялык аталыштар.

Арал айылында 2 орто мектеп бар. Алар:

1. Сейталиев Медетбек.
2. Нанаев Касымкул Токтогулович.

Сейталиев Медетбек Талас районундагы Арал айылында 1935- жылы туулган. Көрүнүктүү жазуучу жана акын болгон. Ал *“Жашыл аралдар”*, *“Шагылдагы адам”*, *“Тегирменчинин кызы”*, *“Торгойлор сайрайт”* сыяктуу аңгемелер, повесттер жыйнактарынын, *“Күндүн шаары”*, *“Медима”*, *“Кылымдарга саякат”*, *“Аскадагы жазуулар”*, *“Күн сапары”* сыяктуу дастандар жана поэмалар жыйнактарынын автору “Ардак белгиси” орденинин ээси.

Жогорудагы эмгектери үчүн, Арал айылындагы 2 орто билим берүү мектебинин бирине *Сейталиев Медетбек* деген ысым ыйгарылган. Азыркы учурда бул орто мектеп Арал айылынын окуучуларына билим берип келет.

Нанаев Касымкул Токтогулович 1909-жылы Талас облусунун Буденный районунун (азыркы Талас) Арал айылында төрөлгөн. Кыргыз тили жана адабияты боюнча чыгаан адист-тилчи, Кыргызстандагы окутуу орус тилинде жүргүзүлгөн орто мектептери үчүн жана жогорку окуу жайларынын студенттерине кыргыз тилин окутуу боюнча алгачкы окуу китептерин жазган авторлордун бири. *Улуу Ата Мекендик согуштун* катышуучусу. Жогоруда айтылган эмгектери учун **1996-жылы** Кыргыз Республикасынын элге билим берүү Министирлигинин буйругуна ылайык, **Касымкул Нанаевдин** аты эстелик катары Талас районундагы Арал айылынын мектебине ыйгарылган. Азыркы учурда бул орто мектеп Арал айылынын окуучуларына билим берип келет [2].

Исаков Бектур Сыдыкович 1941-жылы Талас облусунун Талас районуна караштуу, Арал айылында туулган. Кыргыз тили жана адабияты мугалими, 1964-жылы Кыргыз Мамлекеттик Университетин бүтүргөн. “Манас эпосун окутуу” усулдук китебинин автору. Кыргыз ССРнин жана СССРдин эл агартуу отличниги. Мектеп окуучулары үчүн окуу китептерин, усулдук бир нече китепти түзүүгө катышкан, көптөгөн илимий макалаларды жазган. “Манас” тарыхый-этнографиялык комплексин уюштурууга көп салым кошууда [4].

Бүгүнкү күндө жогорудагы эмгектерин баалоо менен Арал айылындагы бала-бакчага ысымы ыйгарылды.

Арал айылынын географиялык абалы – Арал айылы Талас районунун *чыгыш* тарабында жайгашкан. Административдик, *түштүк-чыгыш* жагынан *Жалал-Абад облусу*, *түндүк жагынан Чүй облусу* менен чектешет.

Арал айылы, илгертен эле Арал айылы деп аталып келет. Арал деп аталып калуусунун себеби, бул айылдын эки тарабынан тең суу агып өтөт. Ошол себептен Арал деп аталып калган.

Гидротопонимдер: “*Каныкей-Булак*” Арал айылынын башында жайгашкан “*Манастын желесинин*” жанынан “*Каныкей-Булак*” орун алган.

Оронимдер: “Кур-Таш” тоосу

“Чаңды” тоосу

“Орток” тоосу

Антропотопонимдер

Антропотопоним – белгилүү бир инсандын атынан аталып коюлган географиялык аталыштар. Сейталиев Медетбек, Нанаев Касымкул Токтогулович.

Талас облусунун Талас районуна караштуу Арал айылынын топонимдерин жакындан таанып билүү, аталган айылдын тургундарына, жалпы эле Талас элинин тургундары үчүн кызыктуу маалымат болгондугу үчүн, жергиликтүү айылдын кээ бир тургундары айрым аталыштарды туура эмес атап жүргөндүгүнө байланыштуу, аталган айылдын айрым топонимдерин изилдеп, жергиликтүү санжырачы аксакалдардан алынган маалыматтардын негизинде жазылып, изилденди. Топонимдер, оронимдер, антропотопонимдер изилденип берилген.

Адабияттар:

1. Айылдын санжырачы аксакалдары.
2. Исаков Бектур “Арал санжырасы”. Талас шаары 2001-жыл.
3. Кыргыз Республикасынын Талас облусунун, Талас районундагы Арал айылынын паспорту.
4. Исаков Бектур “Жеңишке арналган өмүрлөр”. Талас шаары 2000-жыл.